

Araştırma Makalesi • Research Article

İslam'a Göre Kamu Yönetimi

Public Management from the Islamic Perspective

Ahmet Efe ^{a,*}

^a Dr., Ankara Kalkınma Ajansı, İç Denetim, 06460, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2691-7517

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Aralık 2016

Düzeltilme tarihi: 15 Kasım 2017

Kabul tarihi: 18 Ocak 2018

Anahtar Kelimeler:

İslam

Kamu Yönetimi

Amme İdaresi

İslam Ekonomisi

Halka Hizmet

ARTICLE INFO

Article history:

Received 05 December 2016

Received in revised form 15 November 2017

Accepted 18 January 2018

Keywords:

İslam

Public Management

Administration of Community

Islamic economics

Civil Service

ÖZ

Bu çalışmada, İslami bakış açısına dayalı bir yaklaşımla, İslami kamu yönetiminin temel dayanak noktası, batı felsefesi ve yönetim uygulamalarının karşılaştırmalı bir analizi ile araştırılmaktadır. Her toplumda kamu politikaları ve idari düzenlemelerin ekonomik ve felsefi temelden ayrılamayacağı varsayımıyla, ekonomi, kamu yönetimi ve ilgili İslami içtihatlar üzerinde çok disiplinli bir analiz yürütülmektedir. Daha fazla İslami ekonomi akademik literatürle yapılandırılmış ve bilimsel bir disiplin metodolojisine gömülü, bürokratik yönetim ve düzenleyici ortamın önkoşulları daha çok İslami kamu yönetimi literatürüne yansıtılacaktır. İktisadî ilkeleri, kutsal Kur'an ve Hadis'ten idari, tarihsel, felsefi ve sosyolojik temelleri ile ortaya koymadaki önemi, çağdaş yorumlardan örneklerle araştırılmaktadır.

ABSTRACT

In this study, with an approach of Islamic point of view, the underpinning basis of Islamic public management is searched with a comparative analysis of western philosophy and management practices. With the reference to our assumption that in every society public policies and administrative regulations cannot be differentiated from economic and philosophical basis, a multidisciplinary analysis is conducted over economics, public management and related Islamic jurisprudence. The more Islamic economics is structured via academic literature and embedded in a scientific disciplinary methodology, the more its prerequisites of bureaucratic administration and regulative environment will be reflected to Islamic public management literature. Its prominence in setting up of economic principles with their administrative, historical, philosophical and sociological basis from holy Koran and Hadith is searched with specimens from contemporary commentaries.

1. Giriş

Bir sosyal bilim olarak ekonomi, insanların ve toplumların sahip oldukları sınırlı kaynaklarıyla onların sürekli gelişen sınırsız ihtiyaçlarını karşılama bilimi veya ekonomik tercihleri analiz ederek belirli teori ve kavramlar ışığında değerlendirme olarak tanımlanmaktadır. İnsan ihtiyaçları ve tercihleri kuşkusuz insanın etkisi altında bulunduğu felsefi akımlara göre değişkenlik gösterebilmekte ve ekonomik tercihlerin piyasaya yansıtılmasında davranışların arkasında bilinç düzeyi, algılar, inanışlar ve kültürel değerler de etkili

olduğundan salt açıdan ekonomik fayda veya objektif kullanım/değişim değerleri ile açıklayabilmek olanaklı değildir. Çünkü iktisat pozitif olduğu kadar normatif ve objektif olduğu kadar subjektif parametrelerin de dikkate alınarak değerlendirildiği bir bilim dalıdır. Bu noktada ekonominin kamu yönetimi disiplini ve din ile kesişimi kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle de kamu yönetimi çerçevesinde yapılan analizleri ekonomik adamın tercihleri, algısı, değerleri ve davranışlarını tetikleyen bilişsel etkenler çerçevesinde değerlendirebilmek önem arz etmektedir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aefe@ankaraka.org.tr

Bilimsel disiplin alanında şer'i hukuk yaklaşımları ile birlikte finansman metotları daha ağır bastığından modern iktisat dışında nasıl bir analitik yaklaşım gösterilmesi gerektiği de henüz tam olarak netleşebilmiş değildir. Bu nedenle de öncelikle İslam ekonomisi disiplininin diğer komşu disiplinlerle olan teması ve ilişkilerinin incelemeye konu edilmesi bu anlamda hatırı sayılır bir katkı bulunacağı düşüncesiyle ekonomi ve kamu yönetimi ile kesişiminde İslam'ın farklı olarak ne tür bir katkı sağlayabildiğinin inceleme konusu olması hususunda analiz yapılması tercih edilmiştir. Modern iktisadi kuramlara benzer analizler yapılmadan ve maddi sermaye birikimleri dikkate alınmadan insan huzuru, saadeti ve lezzeti hem dünya hem de ahiret kazançları açısından ele alınmaktadır. Her an ölümle yüz yüze bulunabilen insanın en önemli sorununun, yok olmaktan ve ceennemden kurtulmak olduğunun altı çizilerek insanın elindeki kısıtlı ömür sermayesinin kıt ama en değerli bir kaynak olarak nihayetsiz ihtiyaç içerisinde bulunduğu yok olmaktan kurtularak saadetli ebedi yaşama kavuşturacak şekilde kullanılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Osmanlı toplumunda görüldüğü üzere çoğu kamu hizmeti, vakıflar yoluyla icra edilmiş ve bu vakıflar aile mülkiyeti veya aile vakfı değil kamu vakıfları olarak gönüllü bağışlarla ayakta durabilmiş ve her alanda yaygın bir şekilde hizmetleri görebilmişlerdir. Şahıslar sahip oldukları mülkiyeti bir vakfiye senedine bağlayarak ebedi olarak kuruluş amacı doğrultusunda kullanılması ve başkaları tarafından temlik edilememesi sağlanabilmiştir. Bunların kurulması ve işletilmesinde kesinlikle bir ekonomik kazanım veya servet biriktirme amacı olmamış tam tersine insanlara hizmet etmek hakka hizmet etmektir şeklindeki anlayışın bir ürünü olarak ihmal edilen, dezavantajlı, musibetzedede, kimsesiz, yetim, fakir veya yolcu olan herkese her hangi bir bedel olmaksızın hizmet edildiği ve her kesin de memnun olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla İslami bir kamu yönetimi ve devlet anlayışı değerlendirilirken insanın dünya hayatından ziyade ahiret hayatının kazanmasına odaklanırken İslam'ın mucizevi bir yönü olarak dünya hayatının da daha saadetli, mutlu ve lezzetli geçirilebildiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Yani dünyevi felsefe ve maddecilik felsefesinin hâkim olduğu devlet biçimlerini belirleyen kapitalizm ve komünizmden arınarak aşırılıklardan korunmuş bir şekilde orta yol tercih edilmektedir.

Günümüzde İslam coğrafyasında sürekli çatışmaların ve isyanların meydana gelmesinden dolayı istikrarsızlığın ve terörün yuvası Ortadoğu olarak gösterilmektedir. Ancak Osmanlı'nın yıkılmasından sonra batılı güçler tarafından modern devlet esasına göre inşa edilen ulus devlet anlayışının Müslüman coğrafyasında tutmadığı ve ciddi sorunlara yol açtığı anlaşılmaktadır. İslam coğrafyasındaki ulus devletlerin İslami bir kamu yönetimi modeline sahip olmaması ortaya çıkan ihtilaflar, batının hegemonyası altında kıvrınmalar ve istikrarsızlıklar arasında bir ilişki olup olmadığı da incelenebilir. Irak müdahalesinde bir diktatörün indirilerek demokrasinin getirileceği vadiyle yapılan müdahale sonrasında öncekine göre daha kötü bir yönetim ve kriz ekonomisiyle beslenen terörizmin hortlatıldığı anlaşılmaktadır. Meydana getirilen teröre müdahale edilmesi çalışmaları da gene İslam coğrafyasında hercümerç, istikrarsızlık, güvensizlik, fakirleşme ve emniyetsizlik meydana getirmektedir. Ne tam olarak kapitalist ne de Müslüman olarak tanımlanamayan ucube yönetim biçimleri

ve uygulamalar kimliksizliği ve buna bağlı olarak düşünsel, sosyolojik ve ekonomik ikilemleri doğurmaktadır. İslam coğrafyasında İslami esaslara uygun bir kamu yönetimine izin verilmemekte ve sürekli müdahalelerde bulunmaktadır. Bu nedenle de İslami modele uygun ekonomi ve kamu yönetimi olup olmadığının veya uygulanabilir olup olmadığının araştırılması bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Metodoloji

Araştırmamızda betimleyici ve ilişki arayıcı mantıksal analiz metotları kullanılmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisi, kamu yönetimi, davranışsal ekonomi ve din üzerinden analiz yapılmaktadır. Bu çalışmamızda temel amaç, İslam kamu yönetiminin ve ekonomisine dair detaylı bir çalışma yapmak değildir. Zira bu ancak bir kitap çalışmasına konu edilebilecek düzeyde kapsamlı bir analiz ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. Buradaki temel amaç, İslam kamu yönetiminin ekonomik ve dini temellerinin ortaya konularak bunların modern iktisadın dayandığı ilke ve uygulamalardan ne derecede farklılık arz ettiğini göstermektir. Literatürde doğrudan İslam ekonomisiyle kamu yönetimi arasındaki ilişki üzerine yazılmış bir eser bulunmamıştır. Bu nedenle yaptığımız bu araştırmayla İslam kamu yönetimi ve İslam ekonominin idari ve düzenleyici boyutuyla literatüre katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Buna göre araştırma sorularımız şu şekilde belirlenmiştir:

- (i) İslam'a uygun kamu yönetimi tesis edilebilir mi?
- (ii) İslam kamu yönetimi ile İslam ekonomisi çalışmaları arasında bir ilişki var mıdır?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranırken öncelikle İslam ekonomisiyle ilgili sorunlar değerlendirilerek araştırma problemi yapılandırılmakta; modern ekonominin temelleri konuyla ilişkisi bağlamında değerlendirilmekte; din kültürü ile kamu yönetimi arasındaki ilişkiler kuramsal ve kavramsal boyutlarıyla ele alınmakta; İslam şeriatı ile yönetimin nasıl düzenlendiği üzerinde durulmakta; İslam'a uygun düzenleyici kamu yönetimi politikaları incelenerek araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır.

2.1. Araştırma Problemi

Araştırmamızda, yönetsel davranışların, idari tedbir ve kurumsal uygulamaların ekonomi ve dinden kaynaklanan nedenlerinin olup olmadığı ve bunun İslami perspektiften çözümlenmesinin olanaklı olup olmadığı araştırılmaktadır. Araştırmamızın hareket noktası da İslam toplumlarında daha çok batı felsefesinin ürünü olan sistem, yaklaşım ve politika paketleri ile kurumsal yapılanmaların uygulanmasından çoğunlukla sonuç alınamaması ve İslam ülkelerinin batılı merkez kapitalist ülkelere göre üretici olmaktan çok tüketici ve çevre toplulukları gibi konumlandırılmalarıdır. Bu nedenle de İslam'a uygun bir kamu yönetimi anlayışı ve devlet pratiklerinin oluşturulmasında zorluklar yaşandığı problem olarak ele alınmaktadır.

Bazı araştırmacıların da ifade ettiği üzere, Müslümanların maddi olarak geri kalmışlıkları ve aralarında birliğin olmamasının aslında onları arzuladıkları caddede ilerlemelerini sağlayabilecek olan Kuran'ın dünya görüşü yani Kuran felsefesinden uzaklaşmış olmalarıdır (Shittu, 2014: 240). Kuran'ın idari uygulamalar, devlet politikası ve

kurumsal yapılanmalar ile ilgili ne tür esasları belirlemiş olduğu ve Hz. Peygamber tarafından nasıl uygulamaya konulmuş olduklarının kendi zamanının gerekleri göz önünde bulundurulmadan anlaşılabilir. İslami bir kamu yönetiminin meydana gelmesi ve bu alandaki literatür bilgisinin derinleşebilmesi büyük önem arz etmektedir.

İslam ekonomistlerinin batı felsefesiyle verilen eğitim süreçlerinden geçmesi onların aynı gözlükle bakmalarına neden olduğundan dolayı temel sorun aslında eğitim sisteminde yatmaktadır. Çoğu Müslüman çocuk günümüzde batı tarzı materyalist felsefeyle yoğrulmuş olarak seküler anlayışla eğitilmektedir. Batı tarzı bilginin asimilasyonu için İslam Konferansı Örgütü tarafından İslamabat ile Malezya da İslam Üniversiteleri kurulmuştur. Amaçları ise batı bilgisi ile İslami bilgiyi entere etmektir (Zaman, 2012: 144). Modern devlet uygulamaları ve merkez kapitalist ülkeler tarafından belirlenmiş olan standart ve çerçevelerin Müslüman ülkeler tarafından da uygulanmasının İslami kamu yönetiminin meydana gelmesinde engel teşkil edip etmediğinin irdelenmesi bu anlamda önem arz etmektedir. Batılı bir yaklaşımla eğitim sisteminin yapılandırılmış olmasının İslami yönetim ve idare biçiminin doğru bir şekilde anlaşılabilmesinde engel teşkil edebilir.

İslam ekonomisinin bir bilimsel disiplin olarak geliştirilmesinde ciddi krizler olduğunu gösteren kanıtlar mevcuttur. Bunun temel sebebi ise Müslüman ekonomistlerin çoğunun batı ekonomisi felsefesini sorgulamadan kabul etmelerinde yatmaktadır. Bu nedenle metodolojik olarak alt yapıyı oluşturan varsayımlar yanlış olduğundan İslami bakış açısı ve felsefesiyle çatışmaktadır. Bu çatışma henüz iyice bilinir değildir ve çatışan bilgi alanlarındaki bu sorunu çözmeye yönelik çabalar da başarısız olmaktadır (Zaman, 2012: 143). İslam ekonomisi disiplinin krize girmesi elbette İslam kamu yönetimi disiplinin oluşmasının da olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle Dünya Bankası, IMF ve Birleşmiş Milletler gibi ulus üstü hegemon kurumların önerdikleri kurumsal yapılar, uygulamalar ve politika paketleri tamamen batılı bir yaklaşım içermekte ve hem İslam ekonomisi ve hem de İslam kamu yönetimi anlayışının gelişmesinde bir engel olarak değerlendirilebilmektedir.

İslam ekonomisi çalışmalarının başarısız olmasının nedeni, modern ekonominin epistemolojik ve sosyo-tarihsel temellerini yani kökündeki meta-ilkeleri başarılı bir şekilde kapatmadan onları İslam'ın normatif pozisyonuna göre dönüştürmemesidir. Al-Attas'a göre, bilginin İslamlaştırılması için modern ekonominin kökünde yer alan felsefi temeller İslam'ın metafizik ve değerbilimsel (axiological) çerçevesine göre kritik bir şekilde ayarlanarak yerleştirilebilmesi gerekir (Jha, 2013: 171). Özellikle aydınlanma çağının oluşması, Rönesans ve reform hareketleri ve bunlarla ilişkili olan sanayi devrimi kapitalizmin gelişimiyle paralel olarak modern devletlerin ve kamu yönetimlerinin meydana gelmesinde de temel faktörler olarak karşımıza çıkmakta ve çoğunlukla bu tarihsel, dini ve sosyolojik süreçte meydana gelen ekonomik ve idari gelişmenin çekirdek nedenleri analiz edilmeden sonuçlarının taklit edilmeye çalışılması da bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. İslam'ın Hristiyanlıktan farklı olması, tarihsel ve toplumsal olarak sosyolojik farklılıklar dikkate alınmadan Avrupa'da dini zayıflatan aydınlanma felsefesi ve ekonomik

gerekliklerinin kopyalanması bu noktada temel bir sorunu göstermektedir.

Bazı araştırmacılar ise İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalarda stratejik vizyon eksikliği sorunu olduğu tespiti yapılmıştır. Buna göre, teorileştirilme çabalarının metodolojik olarak doğru olmadığı, aslında yapılması gerekenin “*islam ekonomi teorisi*” değil, “*ekonominin İslami teorisi*” olduğu iddia edilmiştir. Bunun için de insanın ekonomik davranışının incelenmesi gerektiğinden İslam ekonomisinin bu sorunu çözebilmesi için öncelikle fizik ve matematik gibi pozitif fenlerden boşanarak biyoloji, sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi insan yaşamını konu edinen bilimlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur (Khan, 2013). Bu bağlamda kamu yönetimi ve siyaset bilimi de dikkate alınması gereken başka alanlar olarak ifade edilebilir. Kamu yönetimi ve siyaset biliminin İslam ekonomisi çalışmalarında göz ardı edilebilmesinin de olanaklı olmayacağı söylenebilir.

İslam'ın kendisine has karakteristiği olmasından dolayı modern ekonomi yaklaşımından temelinde ayrıştığı iddiası çerçevesinde yapılan bir araştırma sonucunda “*İslâm'ın bütünlüğü nazar-ı itibara alınmadan ve İslâm bütün boyutlarıyla hayata taşınmadan yapılan iktisat çalışmaları, “İslâm kapitalizmi” veya “faizsiz ve zekâtlı kapitalizm” olmaktan öteye geçemeyeceği*” sonucuna varılmıştır (Çayıroğlu, 2014). Modern devlet uygulamalarından farklılaşma çabalarıyla İslam'ın farklılığının ortaya konulmaya çalışılması da ayrı bir sorunu gündeme getirmektedir. Kapitalist veya komünist devletler tarafından yapılan bazı uygulamalar zamanın gereklerine göre İslami bir anlayışla da örtüşebilir. Her hangi bir iktisadi veya idari uygulamanın tamamen reddedilmesi veya kabul edilmesine dayanan bir İslam ekonomisi veya kamu yönetimi yaklaşımı da sorunlu bir yaklaşımdır. Çünkü İslam'ın özünde hikmet, akıl, ölçülülük, insaf ve merhamet gelmektedir.

Konuyla ilgili eleştiri yapanlardan bazıları çok ileri de gitmişlerdir. Örneğin Sohrab Behdad, İslam ekonomisinin İran'da uygulama teşebbüsleri hakkında bahsederken “İslam ekonomisinin geçerli bir sosyal alternatif oluşturma kabiliyetinden yoksun olduğu açıkça ortadadır” şeklinde ifade kullanmış ve Timur Kuran da benzer şekilde İslam ekonomisinin öz ve içerikten yoksun olduğunu ve İslam ekonomisi çalışmalarının da aslında farklılaştırılmış bir İslam kimliği oluşturma çabaları olduğunu ileri sürmüştür (Zaman, 2012: 145).

Dolayısıyla İslam ekonomisi çalışmalarında mutlaka idari ve siyasi yapılarla ilgili değerlendirmeler yapılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da İslam ekonomisi ile kamu yönetimi disiplinlerinin birlikte ele alınarak aralarındaki ilişki ve ayrılığın ne derecede meydana gelebildiğinin modern ekonomi ve modern kamu yönetimi ile birlikte değerlendirilebilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

3. Din Kültürü ve Kamu Yönetimi

Karl Marks'tan oldukça farklı olan Max Weber ve Robert Barro gibi ekonomistler ekonomik organizasyon ile din arasında ilişki olduğuna işaret etmişlerdir. Weber, öncelikle Hristiyanlık ile ilgiliyken Barro ise bakış açısını İslam'ı da dâhil edecek şekilde genişletti. Hz. Muhammed'in ilk ekonomist olduğunu iddia eden Koehler'e göre O, dini

çağrısını 20-30 yıllık ticari müteşebbislik hayatından sonra yaptı. Onun kişisel altyapısı ve iş dünyasındaki faaliyetlerinin iş ve piyasalara yaklaşımını etkilemiş ve bu zamanla İslam ekonomisine dönüşmüştür. Çin, Hint, Afrika ve Avrupa'ya bağlanan İslami ticaret askeri ve politik konulardan daha az dikkat çekmektedir. Hâlbuki Akdeniz antik zamanından Dünyanın ilk gerçek anlamdaki küresel ticaret sistemine geçiş sürecinin aslında ekonomist Hz. Muhammed'in ekonomik anlayışından geldiği iddia edilmektedir (Koehler, 2011). İslam'ın kapitalizm, komünizm gibi klişelerle değerlendirilmesi değil, kendi özü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamberin hayatı kamu yönetimi açısından dikkate alındığında önce bir tüccar sonra sırasıyla bir aile reisi, bir Peygamber, bir asker, bir komutan ve en son evrensel bir rehber, bir bilge ve bir devlet başkanı olarak görülebilmektedir. Bu da Hristiyanlık ve sair semavi dinlere nazaran İslam'ın din ile hayat, ekonomi ve idareyi bütünleştiren bir mahiyette olduğunu ortaya koymaktadır.

Kapitalizm ve bürokrasi ilişkisini dini perspektifle de ele alan sosyolog Max Weber'in "*The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*" isimli kitabının genelinde, dinin toplumdaki ekonomik ilişkileri ve kapitalistleşme sürecini ciddi bir şekilde belirlediğinin altı çizilmekte ve doğu toplumları ile Avrupa örnekleri üzerinde farklı dinlerin toplumsal ve yönetsel gerçeklikleri nasıl etkileyebildiğinin ve kapitalizmin gelişim sürecinde dinin etkisindeki değişimlerin bile analizleri yapılmaktadır (Gundolf ve Filser, 2013: 177). Dolayısıyla kapitalizmin gelişim süreciyle ilişkili analizlerde din ve onun kısmen yansımaları olan toplumsal felsefeyi yansıtan kültürü dikkate almamak araştırmanın eksikliğini gösterebilir. Aslında dini yaklaşımların ekonomik hayatı ve dolayısıyla kapitalizmin yükselişinin kaynağını oluşturduğu bilinen bir yaklaşımdır. Ancak, kapitalizmin yükselmesinde 16.yy dini dönüşümlerin büyük katkısı olduğu kabul edilse de kapitalizmin yükselme aşamasında da dini değerlerde gerileme olduğu söylenebilmektedir (Wilber, 1974: 257). İslam ve Hristiyanlığın karşılaştırmalı olarak modern devlet ve demokratikleşme üzerindeki etkisini inceleyen Minkenberg (2007) ise modern demokrasinin köklerinin Hristiyanlığa dayandığını delillerle ortaya koymuştur. Protestan teologların görüşlerini inceleyen bir araştırmacı ise, modern Protestan teologların bir taraftan liberteryenleri eleştirirken diğer taraftan da gayri insani ve ruhsuz materyalizme karşı durduklarını ortaya koymuştur. Bu ikili kritiğin de bireysel özgürlüklerle sosyal kurumların güçlerinin dengelenmesi gerektiğini ortaya koyduğu bunun da modern dinin özü olduğu savunulmuştur (Riis, 1989).

Bir asır boyunca Marksizmi kökleştiren materyalizm felsefesi, önce ekonomik determinizm felsefesine dönüştü ve ardından da yerini kültürel determinizm felsefesine bıraktı (Steigerwald, 2005: 71) Kültürel determinizm de bu kapsamdaki analizlerde dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Çünkü kültür aslında toplumsal felsefeyi yansıtan ve dini değer ve ritüellerden oldukça etkilenen bir sosyal değerdir. Kültürel determinizm, fakirliğin ve az gelişmişliğin toplumların kendi inanç, tavır ve alışkanlıklarına bağlı olarak içsel bir dinamiği olduğunu ortaya koyar. Tarihsel maddeci yaklaşımlarda din ve kültür de dikkate alınmakta ancak nedensellikten ziyade daha çok araçsallık noktasındaki işlevsellikleri ön planda tutulmaktadır. Dolayısıyla materyalist felsefede merkeze maddi ekonomik bölüşüm

alındıktan sonra diğer her şey bölüşümü arttırmak için kullanılan araçlara dönüştürülmektedir. Bütün amaç maddi kazanımları arttırmak ve kayıpları azaltmaya yöneldiğinde insani değerler olan merhamet, şefkat, insaf ve yardımlaşma geri planda kalmaktadır. Hâlbuki İslam ise bunlara benzer manevi değerlerle bezenmiş erdemli davranışların her hangi bir menfaat karıştırılmaksızın Allah rızası için yapılmasını esas tutarak maddi tüm öğeleri Allah'ın rızasına erişmek ve dolayısıyla ebedi bir hayat kazanarak yok olmaktan kurtulmak amacına hizmet edecek şekilde seferber edilerek kullanılmasını bir gereklilik olarak ortaya koymaktadır. Yoksa kültürel olarak maddeciliğe dayanan determinizm gayri insani ve merhametsiz yüzünü insanlığın zararına işletmeye devam edecektir.

Kültürel determinizm felsefesine dayanan ekonomik gelişim felsefesine göre, geniş anlamda kültürel güçler tarafından geçmişte olduğu gibi gelecekte de ekonomik gelişimin yönünün belirlendiği iddia edilmiştir. Bu kültürel determinizm felsefesi, iki önermeye dayanmaktadır: birincisi teknolojik yenilikçiliği kendi içsel dinamikleri tarafından yönetilen bir kültürel süreç olarak almakta ve bireylerin kahramanca gayretleri ile dehasının yenilikçilik ve icatlar üzerinde hiçbir etkisi yoktur. İkinci önerme ise; teknolojik yenilikçilik tüm ekonomik gelişime neden olan ve onu yöneten dinamik güçtür. Bu teori, Thomas Carlyle'nin kahraman tapıcı büyük tarih adamı felsefesine ve Joseph Alois Schumpeter'in girişimci tapıcı ekonomik gelişim felsefesine alternatif olarak geliştirilmiştir. Çünkü bu her iki teori de elitist olmayan reaksiyonerdiler. Bu teoriler, geleneksel kurumların sosyo-ekonomik ve politik-ekonomik elite atfettikleri üst statü ve özel ayrıcalıkların teyit edilmesinde kullanılırlardı. Fakat Ayres, kurumsallaştırılmış statü ve ayrıcalıkların meşruiyetini inkâr etmek için kendi icat ettiği ekonomik gelişimde kültürel deterministik felsefesini kullanmıştır (Hill, 1989: 466).

Dolayısıyla din kültürü ile maddeci kültürü ayırtmak gerekir. Maddecilik insani bir kültürü aşılammaktadır. Tam tersine gücünün hakim olduğu ve kuvvetlinin haklı görüldüğü bir anlayışa karşı direnenlerin terörist olarak damgalanarak toplumsal ve ekonomik hayatın zayıfları ezmeye hizmet ettiği bir anlayıştan beslenmektedir. Bu nedenle de her türlü maddeciliği ve kuvvetperestliği reddeden İslami anlayışla bezenen insani kültürün ekonomik, sosyal ve idari sonuçları dünya ve ahiret hayatına birden hizmet ettiği söylenebilir. Bu kültür sadece ekonomik değil aynı zamanda idari, siyasi ve bürokratik uygulamaları da biçimlendirebilecek ölçüde güçlü ve kuşatıcı bir nitelik arz etmektedir.

4. İslam Şeriatı ve Yönetim

Kuşkusuz İslam, hayatı tarafsız bir bakış açısı ile inceler. Bu hayatın yapıcı unsurlarının birbirlerini tamamlayıp, birbirlerine destek olduklarını göremek ona göre kıymet verir. Bu unsurlardan bir kısmı bir yana itilerek bir kısmına da haddinden fazla değer verilmemiştir. Hepsini aralarında dayanışma ve ahenk içindedirler. Maddi yön, desteğini ruhi yönden alır. Şu halde İslam'ın makro ve mikro alanlara da tasnif edilebilecek iktisadi prensipleri, diğer ahlaki, sosyolojik, felsefe ve pedagojik prensiplerle iç içe kaynaşmış bir haldedir. Dolayısıyla, İslam'ın iktisadi ve sosyal hayatta mükemmelliği netice verme potansiyelindeki ilkeleri, insan varlığının gerçek değerinin farkına varamamış seküler veya

diktatör bir hükümetin baskısı olmaksızın uygulanması imkansız olan ütöpik teorilerden ibaret olmayıp, aksine tamamen uygulamaya ve pozitif sonuçlara yönelik olduğunu tarihteki harika örnekleriyle göstermiştir.

Sürdürülebilir iktisadi kalkınmanın İslam ile olan ilişkisi üzerinde araştırmalar yapmış olan Marsuki'ye (2009) göre ise din, Dünyadaki pek çok toplumda uygulanan en hükümler etik sistemlerden birisidir. Çağdaş Müslüman bilim adamlarına göre, İslam sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kendisine has yaklaşımlara sahiptir (Marsuki, 2009: 22). Dolayısıyla din, kültür, inanç ve kabuller toplumsal ve yönetsel düzenleri temelinde etkileyen en önemli parametrelerdir. Bu parametrelerin kamu yönetimi boyutunda politik ve idari davranışları nasıl etkilediği, kurumsal uygulamaları nasıl biçimlendirdiği, düzenleyici devlet anlayışını nereye oturttuğu konuları üzerinde analizlerin yapılması gerekir. Çünkü din ve inancın etkisi gerçek iman ile gerçekleşebilir. Tahkiki bir imana sahip politikacı, bürokrat ve memur da bu değerlerin etkisi altında verilen kararlar ve uygulamalar yoluyla kendisini bağlayan manevi değerlerin kamu yönetiminde yansımada rol sahibi olmaktadır.

Sadece ekonomik kararlarda değil aynı zamanda toplumun her kesimini ilgilendiren sosyal ve idari düzenlemelerde de Şeriatın emir ve yasaklarını dikkate alan ve bunları öncelikle kendi nefsinde tatbik eden yetkililer İslami bir yönetim anlayışının benimsenmesinde ciddi etkiye sahiptirler. Örneğin “*adaleti tesis eden amirler ahiret gününde şehitler ve evliyalar ile birlikte olacaklardır*” “*Halkın işlerini üstlenip de onlara güçlük çıkarana lanet olsun!*” “*kolaylaştırın zorlaştırmayın*” şeklindeki hadisler İslam'ın temel değerlerinin her birey tarafından kendi nefsinde başlayarak etki ettiği her alanda cari olmasını ve insanların hayatlarını kolaylaştırmaya çalışmayı teşvik etmektedir. Dinin koyduğu ilke ve prensipler insanın kendisine ait olan varlıklardan fedakârlık yapmayı, başkasının yararına çalışmayı, karşılıksız vermeyi ve kendi egosunu tatmin etmekten kaçınmayı gerektirdiğinden dolayı bunların felsefi temellerinin incelenmesi bir zorunluluk haline gelmektedir. Görünmeyene inanmak da başlangıç ve sonuçları itibarıyla felsefi parametrelere dayanmaktadır. İlk kabuller ile daha sonraki sonuçlarını hazmetmek, içselleştirmek ve gerektiğinde acı ve ıstırap çekmek pahasına da olsa sabrederek karşılayabilmenin maddi ölçütlerle ve tarihsel materyalizmle anlaşılması olanaklı değildir. Bu nedenle de özellikle Müslüman toplumlarda İslam'da Şeriat, ekonomi ve kamu yönetimi ilişkilerinin anlaşılması gerekir.

"İslam" kelimesi barış, selamet ve iyilik manasında ve "İktisat" ise tasarruf etmek anlamını taşıyan Arapça kelimelerdir. İktisat yerine kullanılan "Ekonomi" ise Eski Yunan kökenli bir kelimedir. "İslam Ekonomisi" veya onun yerine kullanılan "İslam İktisadı" ise İslami değerlerden esinlenen bir toplumun İktisadi sorunlarını inceleyen sosyal bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. "İslam İktisadı" ile daha çok kaynağını veya esintisini İslam'dan alan ekonomik faaliyetler ve müesseseler kastedilmektedir. Akademik anlamda İslam Ekonomisi veya İktisadı ise, Modern İktisat öğretilerindeki bazı varsayım, parametre ve ekonomik birimlerin davranış farklılığı dışında başka bir ayrılığı söz konusu olmadığından dolayı İktisat biliminin kullandığı, analiz araçları ve modelleme yöntemleri ile kavramları da kullanacağından dolayı İktisat Biliminden bağımsız ayrı bil

disiplin olarak düşünülemez. Bu nedenle, İslam İktisadının bilimsel olarak İktisat Biliminin farklı bir yorumu veya bir alt dalı olarak ele alınması mümkün olduğu gibi ayrı bir bilim dalı olarak mütalaa edilmesi de olanaklıdır. Bu hususta yapılacak araştırmalar ve bilimsel disiplinin ayrışabilmesi ölçüsünde doğru konumlama söz konusu olabilir.

"Şeriat" diye adlandırılan İslam Hukuku temel olarak dört ana daldan oluşmaktadır. Bunlar şunlardır:

- (i) *İtikat Esasları*: İnanç ile ilgili hükümleri içerir.
- (ii) *İbadet Esasları*: İbadet ile ilgili hükümleri içerir.
- (iii) *Ukubât Esasları*: İslam Ceza Hukukunu içerir.
- (iv) *Muamelât Esasları*: İnsanların birbirleri ile olan davranışlarını düzenleyen kural ve esaslar bütünüdür. Kısacası, sosyal hayat ile ilgili düzenlemelerden ibarettir.

İşte İslam ekonomisi veya iktisadı, özünde olarak İslam hukukunun "Muamelat" gurubuna dâhil olan kural ve müesseseleri ifade etmektedir. Yani İslam Ekonomisi, İslam hukukunun iktisadi tarafı ile meşgul olan, özünde normatif ama pozitif dayanak ve maslahatlara dayanan bir sosyal bilim dalı olan iktisat biliminin bir alt dalı olarak kabul edilmektedir. İslam ekonomisi, İslam hukukunun bir alt dalı olduğundan bazen "El-fıkh-ul İktisat" diye de tabir edilirken İslam kamu yönetimi ise muamelat ve ukubat esasları kapsamında değerlendirilmiştir.

İslam kamu yönetimi ise sadece muamelat kısmına değil, ubudiyet ve ceza ile ilgili kısımların da alanına girmektedir. Çünkü kamu düzenini sağlamak için gerekli olan cezai müeyyideler, hukuki düzenlemeler ve idari politikalar yanında helal dairesi ile iktifa edip harama kaçmayan samimi dindar yöneticilerin ve memurların varlığını da gerektirmektedir.

5. İslam Kamu Yönetiminde Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

Bilindiği gibi ekonomik kalkınma ile büyüme farklı anlamlar taşımaktadırlar. Ekonomik büyüme, genellikle GSMH' deki mutlak veya görelî artışa ya da kişi başına düşen reel hâsıla düzeyi ile ölçülebilen toplam hâsıla düzeyindeki artış sürecine denir. Ekonomik kalkınma ise ekonomik büyümeyi kapsamakla birlikte, ekonomideki kapasite artışı ile ekonomik yapı ve sosyal göstergelerdeki iyileşmeyi ifade eder.

Kalkınmayı kısaca; nüfus, toprak, imar ve irfanın matematiksek çarpan değeri olarak görmek mümkün olup, hem kalitatif hem de kantitatif yani, toplumsal olarak hem niceliksel hem de niteliksel artışları anımsatan kalkınma sorununa İslami yaklaşımın günümüzün yaklaşımına üstünlüğü; İslam'da ekonomik kalkınma isteğinin yalnızca insanın ekonomik sorunlarından değil, aynı zamanda yüce Kur'an'ın ve Sünnetin teşvikinden doğmakta olmasından kaynaklanmaktadır. Kişi başına üretim artışı, yani üretim kapasitesinin genişlemesi, bir yandan doğal kaynaklara ve coğrafi koşullara, öte yandan insan davranışlarına bağlıdır.

Bir toplum için kalkınma arzusunun uyanması halinde her şeyden önce kalkınmanın temelindeki asıl gaye ve amaç tespit edilmelidir. Bu bakımdan, önce geri kalmışlığın ve buna karşı bir tedbir olan kalkınmanın ifade ettikleri mananın açıklığa kavuşturulması gerekir. Bir toplumun her yönden kalkınmasını gerektiren geri kalmışlık, sadece

günümüze ve İslam toplumlarına has değil, her zaman ve bütün toplumlarda meydana gelebilen bir olgudur. Bu sorun, sadece hümanizm duygusunun çözebileceği bir problem değildir. Geri kalmışlık veya az gelişmişlik problemi ancak, iktisadi, sosyal ve zihni yapılarıdaki köklü değişimler sonucu çözülebilir.

Geride kalmışlıktan kurtulup ileri ve kalkınmış bir toplum yapısına kavuşmanın çok yönlü tedbirleri gerektirdiği açıktır. Toplumu her yönü ile ilgilendiren ve kalkınmaya doğrudan veya dolaylı yollardan tesir eden bütün unsurların gereken önemle değerlendirilmesi, kalkınma hamlesinde ihmal edilmemesi gereken bir esastır. Bu nedenle, coğrafi ve mahalli özellikler, ekonomik ve siyasi şartlar ile kültürel değerlerin tamamı, top yekûn kalkınmada bütünlük arz etmesi ve birbirine yardımcı olması gereken hususlardır.

Müslüman ülkelerin kalkınması için büyük çaba harcanabilir. Müslüman çiftçilerin çoğunluğu modern bilim ve teknolojinin tarıma getirdiği büyük ilerleme ve yeniliklerden habersizdirler. Mennan'a, (1984: 475) göre toplumsal bütünlüğün ve birliğin toplumun her katmanına yayılması, hatta cami imamlarının ve ulemanın dahi diğer sektörlerle iletişim ve karşılıklı yardımlaşmayla kalkınma çabalarına katılması da sağlanabilir. İlim adamlarının tarımsal gelişmeye katılmasının ilk adımı olarak, Müslüman ülkeler dini eğitimi yeterli olan köy imamlarını belli alanlarda eğitmeyi amaçlayan "Cami Topluluğu ve Çiftçi Rehberleri Merkezleri"nin kurulmasıyla, tarım sektörünün sorunlarına bilimsel çözümler getirilerek bu sektörün verimsiz ve iç piyasaya bile yeterli mahsulü sağlayamayan yapıdan kurtarılabilir.

Sanayi sektörü için de hayati öneme sahip olan Ar-Ge çalışmalarının daha etkin ve az maliyetle olmasını sağlamak için üniversite-iş dünyası işbirliğini zorunlu hale getirmek, üniversitelerdeki eğitim kalitesinin de teorinin uygulama ile desteklenmiş olması sonucu artacağı şüphe götürmemektedir. Bu durumda eğitim kalitesi artacağı gibi sanayi için de gerekli olan araştırma geliştirme çalışmaları daha kolay ve az masrafla edinilmiş olacağından dolayı kalkınma yolunda hem bir elbirliği ve hem de kaynakların etkin kullanımı söz konusu olabilir.

Sürdürülebilir kalkınma için tapılan üzerinde uzlaşılmış bir tek tanım mevcut değildir. Yerel, bölgesel ve ulusal endişeler, ihtiyaçlar ve ilgi alanları farklı olduğu için bu şekilde yükselen bir değer olarak sürdürülebilir kalkınmanın tanımı da değişime uğrayabilmektedir. Sürdürmek istenilen şey nedir? Sorusu burada kilit önemi haizdir. Bu soruya farklı cevaplar verilebilmektedir. Örneğin aşağıdaki cevaplar verilebilir:

- (i) Ekonominin uzun dönemde büyümesini sürdürmek
- (ii) Doğal kaynakların kullanımında nesiller arasındaki dengeyi sağlamak
- (iii) Mevcut çevresel kaliteyi korumak ve iyileştirmek için olabildiğince kirliliğe neden olan faaliyetleri kısıtlamak

Bu yukarıdaki üç görüş de birbirleriyle ilişkili gibi görünürken aslında her ülkenin tercihlerine göre değişebilen reçetelerde farklı politika paketlerine konu edilebilmektedirler. Bu nedenle de bu her üç cevabın sadece

seküler açıdan değil aynı zamanda İslami pencereden de değerlendirilmesine ihtiyaç vardır (Hasan, 2006: 5).

6. Müslüman Topumlarda Kamu Yönetiminin Oluşumu

Üretim ilişkilerini esas alan değerlendirmeler, merkez kapitalist ülkelerin tarihsel koşulları, kilise-feodal düzeni, sömürgecilik, Protestan ahlakı, aydınlanma ve endüstri devrimi vb. gibi Osmanlı da hiç olmayan pek çok farklı değişkenleri barındırmaktadır. Avrupa'nın dini, coğrafi, konjoktürel, tarihsel ve kültürel özneliklerinden fişkıran kapitalist düzenin biçimlenişini sağlayan üretim ilişkilerinden önce bu ilişkileri de belirleyen özneliksel temellerin ortaya konulması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin Osmanlı toplumunun bir feodalite düzeni mi, Asya tipi bir yapılanma mı feodaliteyi de daha çözememiş olan merkezi bir feodalite mi şeklindeki tartışmalardan önce Osmanlı düzeninin en temel kaynağı olan dini gerekliliklerin ortaya konulması gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Ayrıca, merkez batının Asya, Afrika ve en son Amerika kıtasındaki kaynakları sömürdüğü, doğal kaynaklarına al koyduğu, insanları köle gibi kendi alt yapısının inşasında kullandığı ve bu sayede karşı konulamayan bir sermaye birikimi elde ettiği gerçekliklerini dikkate almaksızın sadece, serf-wassal-feodal Bey ve burjuvazi analizleriyle toplumsal gerçekliklerini anlamaya çalışmak da yöntemsel açıdan hayati açıdan indirgemeci bir hata oluşturabilmektedir. Tablo 1'de bazı değişkenler arasındaki farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır.

Özne olarak insanın ve nesne olarak da doğanın ontolojisinin ve ilişkisinin tesadüflere ve rastlantısallığa bırakılmasının kabulü durumunda her ikisinin ilişkisi sonucu ortaya çıkacak olan ekonomik değer maddi belirleyiciliği kabul edilebilir. Ancak, ne insanın ve ne de doğanın kendi başına kendi kendine meydana gelemediği, insanın maddi unsurlar dışında ruhu, vicdanı, duygusu, sevgisi, korkusu ve düşünceleri olduğu, doğanın da kendisinin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yaratılmış şuarsuz bir nesne olduğu dikkate alındığında ve insanın elde ettiği veya el koyduğu ekonomik değerlerin ölüm sonrasında bir anlam ifade etmediği görüldüğünde maddi artığın dışında diğer unsurların dikkate alınması bir zorunluluk olmaktadır. İstatistiksel olarak Dünyada ortalama yıllık 55 milyon kişi ve bir günde de ortalama 150 binden fazla insanın yaşamını yitirdiği bilinmektedir (Ecology, 2016). Üretim ilişkileri sonucunda elde edilen veya kaybedilen maddi artık değerlerin ölümden sonra kendisine bir faydası olmadığını bilen ve her an ölüm ihtimaliyle yüz yüze olan akıl sahibi insan için ölüm sonrasını ilgilendiren inanç, kabul ve duygularının kendisinin toplumsal ve yönetsel gerçekliği kapsamında dikkate alınmaması ve hesaba katılmaması savunulabilir değildir. Dolayısıyla, salt maddi ekonomik değerlerle insan-doğa ilişkisinin ve yönetsel gerçekliğin açıklanamayacağı söylenebilir.

Kamu yönetimi gerçekliğinin nasıl oluştuğunun tek taraflı olarak ekonomik gelişkinlik düzeyiyle mi yoksa çift taraflı veya çok yönlü değişkenlerin birlikte karşılıklı etkileşimde bulunduğu, belirleyici ve baskın değişkenlerin etkili olduğu bir mekanizma ile mi açıklanabileceği daha önce farklı yaklaşımlarla ifade edilmişti.

Tablo 1. Osmanlı, Türkiye ve Avrupa Toplumsal Ev Yönetmel Gerçekliklerini Etkileyebilen Değişkenler

	Osmanlı	Türkiye	Avrupa
Ekonomi	Savaş ekonomisi, ganimet, seferler, haraç, vergilendirme	Kapalı düzen devlet kapitalizmi, karma ekonomi, ithal ikamecilik, kısmi liberalleşme, fason üretim, montaj sanayi	Sömürgelelerin doğal ve beşeri kaynaklarını gasp etmeyle güçlenen burjuvazi ile sanayi dönüşümü
Coğrafya	Dört bir yanda sürekli savaş, toprak ve kaynak kayıpları	Avrupa, Asya, Afrika köprülü kavşak, üç tarafı denizlerle ve dört tarafı düşmanlarla çevrili	Yeni toprakların keşfi ve doğal-beşeri yeni kaynak transferi
Toplumsal dönüşüm	Islahat ve tanzimatla yabancı uygulamaları taklit, batılılaşma, kendine yabancılaşma	Devrimcilik, modernist sosyal mühendislik, idari reformcu anlayış, yukarıdan inmecilik	Rönesans ve reform ile içten aydınlanma
Üretim ilişkileri	Has, zeamet, timar, Sanat, Ticaret	Tarım toplumu, bağımlı endüstri, ticari kapitalizm	Feodalizm, kapitalizm, küresel sömürgecilik, yenilikçi bilgi toplumu
Artık Değerin Hakimi	Toprak ağaları, eşraf, devlet	Toprak ağaları, eşraf, büyük patronlar, devlet, küresel kapitalizm	Feodal beyler, burjuvazi, sermayedarlar, uluslararası şirketler, korporatokrasi
Tarihsel Konjoktür	İpek yolunun içsel ve dışsal pozitif etkilerinin giderek yok olması	Birinci ve ikinci dünya harbi, askeri darbeler, Sovyetlerin yıkılması, AB perspektifine takılma	Ümit burnu ile ulaşım ve ticari üstünlüğün elde edilmesi, Sovyetlerin yıkılması, AB kuruluşu
Din	İslami devletten sekülerlik eğilimi	Sekülerlikten kategorik kopuş ve dindarlaşma eğilimi	Katolik'ten protestanlığa ve ardından ateizm eğilimi
Kültür	Çok kültürlü-çok milletlilikten ulus devletlere bölünerek küçülme	Ulus devlet anlayışı, sancılı alt kimlikler, bölünme kaygısı, azınlıklara tahammülsüzlük	Feodal beyliklerden ulus devletler ve emperyalizm
Yönetmel düzen	Beylikten Sultanlığa, Eyaletli İmparatorluğa, Halifelığe ve merkezîyetçi Cumhuriyete geçiş	Güçlü ulus devlet ile birlikte yerel yönetimlerde adem-i merkezîyetçilik ve yetki devri eğilimi	Feodal beyliklerden Monarşik demokrasiye ve modern ulus devletlere geçiş, ardından birleşme hareketi

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Buna göre, ekonomik determinizm aşırı indirgemeci olduğundan dolayı çok faktörlü bir sürecin mevcut olduğunu ifade etmek olanaklıdır. Kültür, din ve tarihsel gerçekliklerin de ekonomik ilişkilere bağlanması bazı toplumlar için geçerli olabilece de her zaman geçerli olabilecek bir genel kabul görmesi olanaklı görülmemektedir. Yönetmel gerçekliğin oluşum sürecinde etkili olabilen faktörlerin neler olabildiği ve toplumların tarihsel gelişimi ve mevcut realiteler göz önünde bulundurularak aşağıdaki şekilde bir model ortaya konulması olanaklıdır. Bu modelin farkı alt yapı ve üst yapı öğelerini sadece ekonomik ve yönetmel gerçeklikler, alt yapı-üst yapı şeklinde basite indirgemeden bunların temelinde var olan toplumsal, kültürel algısal, dini, coğrafik, doğal ve tarihsel gerçekliklerin de dikkate alınmasında yatmaktadır.

7. İslami Amme İdaresi

İslam ekonomisi ve kamu yönetimi kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalar, Gazali, İbn-i Haldun ve İbn-i Kayyim zamanına kadar inmektedir. Diğer bir deyişle, daha iyi organize edilmiş ve çağdaş İslam ekonomisi paradigması, özellikle Müslüman ülkelerin koloni sonrası dönemde bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra 20.yy. ikinci döneminde ortaya çıkmıştır. İslam ekonomisi ve kamu yönetimi temel bilgilerinin Kuran, sünnet, icma, kıyas ve içtihat denilen beş ana kaynaktan almaktadır (Aström, 2011). İslam'da ekonomi prensipleri veya devlet idaresi esasları gibi akademik bilgi ayrıştırılmaksızın bahsi geçen temel kaynaklarda dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bu esaslar anılan kaynaklardan İslam âlimleri tarafından çıkarılmaya çalışılmaktadır. Ancak modern ekonomik ve kamu yönetimi anlayışlarıyla olarak ilişkileri bağlamında konumlandırmasını da Müslüman ekonomist ve kamu yönetimi bilim adamları yapabilmektedir.

Bir bağımsız disiplin olarak İslam ekonomisi, sistematik bir kaynak ve dayanağa ihtiyaç duyduğundan dolayı kaçınılmaz olarak İslami teoloji ve hukukla bağlanmıştır. Her nasılsa İslam economicileri ile şeriat âlimleri arasındaki düşünsel

etkileşimde eksiklikler mevcuttur. İslam economicileri finansman ve geniş ölçekli risk paylaşımına dayanan katılımsız finansal sistem modelleri ile gelirken İslam fıkıhçıları ise daha çok geleneksel araçların kullanımı veya Şeriat'a uygun olan türevlerle ilgilenmektedirler. Bu çabalar da İslami finansmanın geleneksel statükoya yanışmasına ve finansal aracılığın alternatif sistemlerinden uzaklaşmaya neden olmuştur. Ancak bu durum İslam ekonomisinin yeni bir paradigma olarak gelişmesine katkıda bulunmamasına rağmen süreç tersine çevrilebilir (Nienhaus, 2013: 169). Finansman yönetimi veya maliye alanı da ekonomi ve kamu yönetimi ile ilişkili alanlardır. Ekonomi ve kamu yönetiminden ayrışık finansman veya maliye düşünülemez. Finansman ve maliye alanlarında çalışan kurumlar, uygulanan mevzuat ve uygulayıcı olan politikacı ve bürokratlar kuşkusuz tam yapamaları da gönüllerinde geçen ve inançlarıyla tam örtüşecek şekilde ellerinden geldiği ölçüde arzulan davranışları göstereceklerdir. Bu da ekonomik, mali ve idari tüm alanlarında İslami bir amme idaresinin oluşmasını tetikleyecektir. Özellikle Esmâ-i Hüsnâ denilen Allah'ın güzel isimlerinin Müslüman idareciler için mükemmel bir rehber teşkil ettiği konusunda kapsamlı araştırmalar ve analizler mevcuttur (Abuznaid, 2006: 125).

İslam ekonomisinin kişisel şura bağlı bir değer merkezli disiplin olduğu iddia edilirken bunun aynı zamanda pozitivist objektiflik ve değere karşı tarafsız bir iklimde ekonomik teori ve politikaların yerleştirildiği düşünceleri de reddetmektedir. İslam ekonomisi, dini etik değerlerin kaynağı olarak kabul ederek etik ve dini yaklaşımları kendi teorik ve aynı zamanda politikasında birleştirmeyi hedeflemektedir. Ancak çağdaş İslam ekonomisi çalışmalarından çok azında bu şekildeki bir yaklaşımla etik değerler ekonomik analizlere dâhil edilmektedir (Haneef ve Furqani, 2009). Etik değerler neticede politikacı, idareci ve memurların kendilerini bağlayan kurallar setine uygun davranış içerisinde bulunarak kendilerinin hukuksuz bir

şekilde yararlanmalarını sağlayacak eylem ve davranışlardan uzak durmaları anlamına gelmektedir. Etik değerler ekonomik analizlere dâhil edilmeden çok önce idari ve politik analizlere tabi tutulmuşlardır. Özellikle kamu tercihi okulu tarafından yapılan analizlerde politikacıların, yatırımcıların ve bürokratların menfaat maksimizasyonu yapmaya çalıştıkları varsayılarak bu noktada ekonomi, politika ve kamu yönetimi kesişiminde pek çok analizler yapılmıştır.

İslam ekonomisi, diğer iktisadi sistem ve kuramlardan farklı bir şekilde, dini değerlerle iç içe olan kendine has bir karakteristiğinden dolayı, ilkeleri ve kurumları birey odaklı olup, bireylerin yaşadığı ortamdaki felsefi, psikolojik ve sosyolojik yapı ile yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle İslam Ekonomisi; İslam'ın insanın maddi ve manevi yetenek, imkân, ihtiyaç ve hedeflerine birden hitap etmesinden dolayı, samimi bir şekilde kabrin öbür tarafına yönelerek inanması gerektiği gibi inanan ve inandıklarının gereklerini samimi olarak yerine getirmeye çalışan insanların toplumdaki oranına bağlı olarak ortaya çıkan davranış şekilleri ve yaşam biçimlerinin yansımalarının teorik ifadesi olmaktadır.

İhtiyaçlarla mevcut imkânlar arasında dengeli bir yaşamı tesis ve kontrol eden müesseselerin başta geleni muhakkak ki dindir. Din, israfı yasaklayarak insanı hakiki ve zaruri ihtiyaçlarının temini için meşru yollarda çalışmaya sevk eder. İslam'da din, yaşantının tüm örgüsünü kapsamakta olan kuşatıcı bir çerçevedir. İslamiyet, hayatın her bir yönünü ele aldığı zaman onu din ile birleştirir ve onu insanın kendi yaratıcısı ve ahretiyle olan dini bağlantı çerçevesinde kalıba döker. Her varlığın Allah ile olan münasebeti noktasında kıymeti olduğunu din hatırlatmaktadır. Konuyla ilgili olması açısından Bediuzzaman, insanın tüm varlıklarla mahlûk olması noktasından eşit olması ve hiçbirisinin de yaratıcı halik olma sıfatlarını haiz olmamasından dolayı eşit olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: "*Kur'an'ın desatirindedir ki, Cenab-ı Hak'ın masivasından hiçbir şeyi ona taabbüd edecek bir derecede kendinden büyük zannetme. Hem sen kendini hiçbir şeyden tekebbür edecek derecede büyük tutma. Çünkü mahlûkat, mabudiyetten uzaklık noktasında müsavi oldukları gibi, mahlukiyet nisbetinde de birdirler.*" (Nursi, 1655: 114). Dolayısıyla hangi makamda olursa olsun hükümdar, padişah, hâkim veya amir de kendisi gibi bir kul olarak görülmeli ve kamu yöneticilerine sadece görev gereği amme idaresini temsil etmeleri noktasından geçici ve göreceli bir üstünlük verilebileceği dikkate alınmalıdır.

İslam, ekonomik gelişme ve refah için bir model insan portresi önermediği gibi, sadece en uygun insan modelini mahsul verecek ilkeleri koymakla yetinmiştir (Ansari, 1994: 398). Evet, İslam'a göre insanın hayatındaki temel problem, yaradılışı ve dolayısıyla genetik kabiliyet ve duyguları ile ilgilidir. Çünkü bu problem, kişisel içgüdülerin birbirinden farklılık göstermelerinden dolayı, ihtiyaçların giderilmesinde insanın mutluluğunun çoğunlukla genel toplumsal çıkarlar ile çelişmesinden kaynaklanmaktadır. Çözüm yolu olan dininden kasıt ise saf, katıksız olan tevhit dinidir ki bu din, kişisel içgüdüler, bireysel ihtiyaçlar ile genel sosyal çıkarlar ve pratik sonuçlar arasında bir uyum sağlayabilmekte ve insanın kendisi ile bütün varlıkların barış içerisinde yaşamasının anahtarlarını vermektedir. İnsanın dini, psikolojik ve sosyolojik düşüncelerine göre şekillenen ve bütün hayatı örgüleyen sosyal düzenin bir parçası olması

niteliğiyle İslam amme idaresi de, bu düzenin genel çerçevesi ve yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugün iktisadi açıdan kabul edilen şudur ki; toplumsal kalkınma, maddi ve manevi veçheleri ile sosyal, kültürel, ahlaki ve hukuki bünyesinde gelişmenin iktisadi bir sonucu ancak olabilir. Manevi ve ahlaki cephesi ile kültürel ve sosyal cephesi gelişmemiş bir cemiyetin sırf iktisadi cephesini kalkındırmak mümkün değildir (Nakvi, 1985: 27). Durum böyle olunca, ister istemez aslında birbiriyle barışık, birbirinin kaynağı ve dayanağı olan madde ve mana üzerine birlikte eğilmek, cemiyetin iktisadi bünyesi ile birlikte sosyal, kültürel ve ahlaki bünyesini incelemek gerekmektedir. Ahlaki açıdan yolsuzluğa saplanmış olan idareciler ile onlarla ortak olan memurların çoğunluğu oluşturduğu bir toplumda amme idaresi haksızlık, gasp ve keyfi uygulamalarla zamanla yerini otokrasi ve tiranlıklara yerini bırakır. Bu nedenle manevi kalkınma olmaksızın sadece maddi noktadan Müslümanların kalkınabilmesi olanaklı değildir.

Refah toplumu olmak gayesi, dinin bünyesinden çıkan ahlaki ve manevi değerlerin kontrolüne mutlak anlamda muhtaç olduğu gibi, İslam'da refah toplumu, Dünya imtihanını yani ahretini kaybetmemek amacıyla Allah rızası yolunda çalışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Çünkü Allah yolunda çalışmak sadece klasik anlamdaki ibadet veya dua etmek ile sınırlandırılmadığı gibi, aslında gerçek iman sahibi bir Müslüman için neticesi itibarıyla güzel olan her iş, her hareket ve uygulama ibadet ve dua anlamını taşır ve ortaya çıkan her sonuç da bir şükür, dua ve ibadet neticesi ve nedeni olarak görülür. Bu da iyi ahlakın en yüksek derecesidir. Dolayısıyla, iktisadi hayatta "*Homo Economicus*" modeli aşılacak ve hiçbir ahlaki değeri olmaksızın maksimum kar ve fayda peşinde koşturularak ahlak faktörü ihmal edildiği takdirde, itimatsızlık, merhametsizlik, hile ve yalan gibi mevhumlar menfaat duygusuna yön veren esaslar olur ve bu ahlaki ve manevi zaafıların bir sonucu olarak, iktisadi yapının unsurları durumundaki sosyal dayanışma ve toplumsal emniyet ortadan kalkar. Ayrıca, ahlak ve dolayısıyla sosyal sorumluluklar ihmal edildiğinde gelir dağılımındaki adalet de bozulmağa yüz tutar. Bu nedenlerden dolayı, ahlaki ve manevi değerlerin kaynağı olan din kavramını, toplumların iktisadi sorunlarına yön veren bir sosyal dayanışma ve istikrar unsuru olarak görmek gerekir.

Müslüman ülkelerde ciddi ekonomik krizlerin olması ve teorik olarak İslam ekonomisinin başarılı görünmemesinin temel sebebi üzerinde yapılan araştırmalarda, bunun asıl nedeninin çoğu Müslüman ekonomistin gerçek imana sahip olmamasından dolayı kapitalist batı toplumlarında üretilmiş ideolojileri çok sorgulamadan kabul etmelerinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur (Zaman, 2012).

8. İslam'da Kamu Otoritesi ve İtaat Kültürünün Kamu Yönetimindeki Yeri

Otoriteye saygı ve meşru yönetime itaat edilmesi sosyolojik, ekonomik ve psikolojik pek çok sorunun çözümlenebilmesine olanak sağlayabilmektedir. Zira yönetimlerin haksız görünen veya muhaliflerin hoşuna gitmeyen uygulamalarına karşı ya da farklı nedenlerle iktidarı ele geçirme çabaları toplumsal kargaşa, ekonomik gerileme ve insan psikolojisi ile huzurunun bozulmasına

neden olan temel etmenler olarak değerlendirilebilir. İslam bir taraftan amirlere merhametli olmayı ve zulmetmemeyi emrederken diğer taraftan adil amirlerin mahşerde şehitlerin mertebesinde olacağını müjdeleyerek asayiş bozabilecek keyfiliklerin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte itaatkâr raiyyetin de fazileti zikredilerek toplumsal kargaşalara yol açılmaması için hürmet emredilmektedir. Kuşkusuz dünyanın geçici bir imtihan yeri olduğunu kabul ederek fedakârlık ve tahammülü gerektiren bir tahkiki iman ile elde edilebilecek olan bu hususlar İslam kamu yönetiminin en önemli öğelerini oluşturmaktadır.

Kamu otoritesinin olması ve kamu idarelerinin yaptıkları uygulamalara itaat ederek isyan etmemek devletin bekasının devam ettirilmesi ve anarşinin engellenmesi açısından büyük önemi haizdir. Bu nedenle de kamu yönetimi disiplini bağlamında kamu otoritesinin ve itaat konusunun ele alınabilmesi önem arz etmektedir. Aşağıda Kuran ve Hadis ışığına konuyla ilgili değerlendirmeler yer almaktadır:

Nisa Suresi 59. Ayette Allahü Teâlâ “*Ey iman edenler! Allah’a, Resulüne ve sizden olan emirlere itaat ediniz*” şeklinde emir kipi kullanarak hitap etmektedir. İtaat etmek sessiz kalmak şeklinde değil, usulünce hayrı tavsiye ve kötülükten neyh etmeyi de içermektedir. Ancak isyan ve ihtilal gibi unsurlar asayiş ve düzeni bozarak masumların haklarının çiğnenmesine ortam hazırladığı için kabul edilememektedirler. Buna benzer aynı itaat manasını içeren başka ayetler de mevcuttur. Aşağıda ise konuyu teyit eden hadisler yer almaktadır (Dinimiz İslam, 2017):

- (i) “*Emirin beğenmediğiniz işlerine sabredin! Zira cemaatten bir karış ayrılan, cahiliyet ölümü ile ölmüş olur.*” (Buhari)
- (ii) “*Emire itaat etmeyip, cemaatten ayrılan, cahiliyet ölümü ile ölmüş olur.*” (Müslim)
- (iii) “*Bana itaat, Allahü teâlâyâ itaattir. Bana isyan, Allahü teâlâyâ isyandır. Başındaki emire itaat, bana itaattir, ona isyan ise, bana isyandır.*” (Buhari)
- (iv) “*Başınızdaki emir, siyah Habeşli bir köle olsa da, ona mutlaka itaat edin!*” (Buhari)
- (v) “*Öyle emirler gelir ki, yalan söyler ve zulmederler. Onların yalanlarını tasdik eden ve zulümlerine yardım edenler, benden değildir, ben de onlardan değilim. Onların yalanlarını tasdik etmeyen ve zulümlerine yardımcı olmayanlar bendendir, ben de onlardanım.*” (Taberani)
- (vi) “*Bazı emirler gelir, rızklarınıza el atar, yalanlarla sizi avutmaya çalışır. En kötü tarafları da kötülüklerini güzel görmedikçe, yalanlarını tasdik etmedikçe sizden razı olmazlar. Yine de emirlik haklarını taniyin.*” (Taberani)
- (vii) “*Bazı idareciler gelir, iyileri de, kötülerini de olur. Hakka uygun her şeyde kendilerine itaat edin. Arkalarında namaz kılın. Eğer iyilik yaparlarsa, hem size, hem onlara olur. Kötülük ederlerse, sizin lehinize, onların aleyhine olur.*” (Taberani)
- (viii) “*Günahı emretmedikçe, emire itaat Müslümana vaciptir. Allah’a isyanı emredene itaat yoktur.*” (Beyhaki)
- (ix) “*Hoşuna gitse de, gitmese de, emirin sözünü dinle ve ona itaat et! Emir, günah olan bir şeyi emrederse, o emri dinlemek gerekmez.*” (Buhari)
- (x) “*Bir hayvanın ayağını kesenin ve yaş hurma ağacını yakanın ecrinin dörtte biri gider. Ortağına hıyanet*

edenin de ecrinin dörtte biri gider. Emirine isyan edenin ise, ecrinin tamamı gider.” (Beyhaki)

9. İslami Kamu Yönetiminde Sosyal Dengeler

İşçi hakları ile ilgili olarak İslami esasları anlamak için öncelikle Kuran ve Sünnete bakmak gerekir. Dolayısıyla İslam’la uyumlu olmayan emek politikalarını meşrulaştırmak için kendilerine göre bir İslami gerekçelendirmeye girişilmesi doğru değildir. Bu İslam’ın politikacıların tarafından kullanılması anlamına gelmektedir (Ahmad, 2011).

Günümüzde ‘sosyal devlet’ iddiasında olan her devlet, kendi kendine yeterli olamayan yardıma muhtaç vatandaşlarını - uygulamada bir takım aksaklıklar olsa da- himayesine alma idealine sahiptir. Bu gün devletler sosyal siyasetin en önemli araçlarından olan sosyal güvenlik sistemi ile maiyetindeki yoksul vatandaşlara insan haysiyetine yaraşır bir hayat standardı sunma çabası içindedirler. Bu yaklaşım, modern dünyanın devlet anlayışında ulaştığı en önemli aşamalardan birisidir. Ancak şurası bir gerçek ki, yardıma muhtaç vatandaşların himayesini bireylerin merhamet duygularına bırakmadan, sabit ve muayyen bir gelir olan zekâtın harcama alanları arasında ilk iki sırada zikrederek, modern dünyanın son dönemlerde ulaştığı bu aşamayı İslam bin dört yüz yıl önce ortaya koymuştur (Dumlu, 2011: 221).

Aslında sosyal refahın temini de, bir manada adil gelir dağılımının sağlanmasına bağlıdır. Çünkü sosyal refaktan bahsedilebilmesi için, toplumun genel itibarıyla, aşırı zengin ve fakirlerden değil de, orta sınıf insanlardan meydana gelmesi ve bunun yanında işsizlik, fakirlik ve açlık gibi problemlerin de giderilmiş olması gerekmektedir. Başka bir tabirle, toplum içinde sadece belli bir zümrenin ekonomik seviyesinin yüksek olmasıyla toplumsal refah gerçekleşemez (Çayiroğlu, 2014: 172). İslam dininin getirdiği fitri prensipler kolayca uygulanabileceğinden ve sürekli olumlu sonuçlar alınacağından dolayı, nevi şahsına münhasır bir "Sosyal Refah Devleti" nin ortaya çıkması imkânsız değildir. Hz. Peygamber, devletin halkın her türlü ihtiyacını gidermek zorunda olduğunu belirtmiştir. Devlet, halkın refahından sorumludur. “*Kendisinin hiçbir destekçisi olmayanın destekçisi devlettir.*”, “*Müminin işleri ile mükellef olan fakat onların refahı için samimiyet ile çalışmayan bir devlet başkanı, onlar ile beraber asla cennete giremez.*” (Tirmizi, müslim). Bu hadisler ışığında Kamu idaresi, halkın can ve mal güvenliğini sağlamak ve onlara normal yaşama standartları oluşturmak ile mükelleftir.

Devletin güdeceği sosyal politikanın temel hedefi, bütün toplum kesimlerine barış, adalet, refah ve güvenlik götürmektir. İşbirliği (co-operation) esaslarına göre sanayi ve tarım kesimlerinde çalışanlar ile serbest meslek erbabı olanların kuracağı sosyal birlikler, hem devletin bu kimseleri murakabe esası altında tutabilmesinin, hem de bütün halkın sosyal güvenliğinin teminatlarından biridir (Tabakoğlu, 1988: 128).

İslam, sosyal dayanışmayı Kefâret Kurumu ile de desteklemiştir. Kefâret, bazı görevleri yerine getiremeyen veya bazı yasaklanmış işleri yapan kişilerin izlemeleri gereken yollardır. Bu öncelikle içinde bulunduğu durum sebebiyle psikolojik eziklik taşıyan Müslüman’ın tekrar İslam toplumuna kazandırılmasını, verdiği sadaka ile nefsinin temizlenmesini amaçlar. Mesela yanlışlıkla bir

Müslüman'ı öldüren diğer bir Müslüman, gerekli olan cezası yanında, bir mümin köle azat edecek ve iki ay peş peşe oruç tutacaktır. Ettiği yemini bozan kimse de on fakiri doyuracak veya giydirecek veyahut da bir köle azat edecektir. Bunlara gücü yetmeyen kişinin de üç gün oruç tutması gerekir. Oruç veya zıhar kefaretları için de ekonomik hayata olumlu olan cezası, altmış fakiri, sabahlı-akşamı doyurmaktır. Görüldüğü gibi İslam fihhi hükümleri dahi ekonomik sosyal faydayı sağlayıcı yönlere sahiptir.

Fakirlerin ihtiyacını gidermeye ferdi çalışma, zekât ve yakınlarının nafaka mükellefiyeti yetmiyorsa devlet bu gidermeyi üzerine alır. Devletin imkânları da yeterli gelmiyorsa bu takdirde fakirlerin zaruri ihtiyaçlarını karşılamak, Müslüman zenginlere, zekâttan başka, farz-ı kifayedir. Bu bahsedilen zaruri ihtiyaçlar; yiyecek, giyinme, barınma ve tedavi gibi hususlardır. Devletin fertlerin zaruri ihtiyaçlarını temin etme mükellefiyetleri içerisinde gayri Müslim vatandaşlar da girer. Kimsesiz ve çaresiz kalan gayri Müslimlere cizye mükellefiyeti kaldırıldığı gibi geçimleri de hazineden sağlar.

Yine devlet; halkın barınma, sağlık, yaşlılık vb. gibi sorunların halletmek için bir sigorta sistemi kurabilir. Binaenaleyh, bu sistemin temel saiki kapitalizmde olduğu gibi sermaye birikimi değil, tamamen dini kaynaklı olan sosyal yardımlaşmadır. Zekâtın sarf yerlerinin serdedilişi biçimi dikkatle incelendiğinde ilk dört sınıfta temlik, son dört sınıfta ise maslahat prensibinin esas alınacağı anlaşılmaktadır. Bu durum zekâtın hedef kitlesinin sadece şahıs eksenli olmadığını bunun yanı sıra kurumsal harcamaları da içerdiği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu itibarla zekâtın, sosyal güvenlik harcamalarından örtülü ödeneğe, kredi sandıklarından genel ve özel nitelikli kamusal harcamalara kadar geniş bir yelpazeyi kapsar nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla zekât kamu otoritesinin elinde sadece fakirlikle mücadelede kullanılacak tek yönlü bir araç değil aksine kamunun en temel gider kalemlerini finanse eden çok yönlü bir araç olduğu da iddia edilmiştir (Dumlu, 2011: 249).

Ayrıca, zekât sistemi ile vakıf sistemi sosyal güvenliğin finansmanında ve muhtemel sosyal tehlikelerin giderilmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Günümüzde negatif gelir vergisi ile ortaya çıkan eğilimler, zekât tarafından oluşturulan ve asırlar boyu uygulanan sisteme batıda deneme-yanılma yoluyla yeni yeni ulaşılmaya başlandığını göstermektedir. Negatif Gelir vergisi, bir asgari geçim seviyesi çizmekte ve bu çizginin üstündekilerden altındakilere, devlet tarafında bir gelir vergisi ödenmesi esasıdır. Adil gelir dağılımını sağlayıcı ve anti-enflasyonist özellikleri olan bu sistemin gelecekte sosyal güvenliğin yerini alacağı ileri sürülmektedir.

İslam'da burjuva veya toprak aristokrasisi gibi özel sınıfların yeri yoktur. Aynı şekilde İslam'da günümüzün en büyük problemlerinden birisi olan işçi ve işveren sınıfları ve aralarından geçen mücadeleden de bahsedilemez. İslam'a göre işçi-işveren ilişkileri mutlak değil nispi ilişkilidir. Bu iki sınıfın sürekli ve kesin çizgilerle birbirinden ayrılması mümkün değildir. Yine yöneten ve yönetilenler veya zengin ve fakirler şeklinde kesin, sürekli ve mutlak bir sınıfsal ayırım da yoktur. İslam'daırka dayalı bir üstünlüğün yeri de yoktur. Hiç şüphesiz İslam toplumundaki bu eşitlik prensibinin temelinde de, Müslümanlar arasındaki kardeşlik ilkesinin yanı sıra, bütün insanların Allah'ın kulu olmaları noktasında

eşit olmaları hakikati yatmaktadır. Nitekim namaz, zekât ve hac gibi ibadetler de sınıfsız bir toplumun oluşmasında önemli bir fonksiyon eda etmektedir (Çayıroğlu, 2014: 165).

Kuran, çeşitli ayetlerde, birey ve ailelerin servete verdikleri haddinden fazla önemle, onları kontrolsüz bir şekilde sokarak normal sosyal hayattan uzaklaştıracağını göz önünde bulundurmaktadır. Çünkü insanlar bazen serveti bir vasıta değil de bir gaye imiş gibi düşünmektedirler. Kuran'ın birçok ayetinde servet biriktirmeye çalışmanın emniyet ve istikrarı temin eden bir vasıta olmadığını fakat muhtaçlara yardım edilmesi, ihsanda bulunulmasını ve zekât verilmesini emretmiştir.

İslam, getirdiği miras hukukunu da servetin ve gelirlerin tabana yayılmasını sağlayan bir faktör olarak tesis etmiştir. Miras yoluyla servetlerin belli ellerde birikerek adaletsiz bir dağılım olmasını engeller ki bu, sosyal politika açısından otomatik stabilizatör görevini yapmaktadır. Buna benzer pek çok mekanizma sosyal, ekonomik ve aile hayatını hem bu dünya açısından ve hem de ahiret açısından en kazançlı olacak şekilde dengeleyici niteliklere sahiptir.

Netice olarak İslam orta yolu takip etmeyi¹ ve aşırılıklardan kaçınmayı² gerektirdiği için aslında çevresel, sosyolojik, ekonomik ve psikolojik tüm dengeleri merhamet, adalet ve kıst kavramları çerçevesinde ölçeklendirmektedir. Ölçüyü kaçırmamak, adaletten sapmamak ve merhametli olmak noktasında pek çok ayet ve hadis mevcuttur. Kamu yönetimi ve siyasal mekanizma için de aynı şey söz konusudur. İç ve dış politikada asayışı sağlayarak huzur ve sükunu temin etmeye gayret edilmesi gerekir. Bediuzzaman bu hususta şunları kaydetmektedir: "*İki cihanın rahat ve selâmetini iki harf tefsir eder, kazandırır: dostlarına karşı müriivvetkârâne muâşeret ve düşmanlarına sulhkârâne muamele etmektir*" (Nursi, 1956).

10. Sonuç

Ekonomi insan tercihlerine göre şekil almaktadır. Her tercih insan yaşamını ve hayatının devam ettirilmesiyle ilişkili olduğundan dolayı bir felsefi alt yapıya dayandırılabilir. Kuşkusuz tüketici olarak hane halkının üretici, istihdam edici ve vergi veren olarak yatırımcıların harcama alanları ve miktarları ile ilgili tercihleri ekonomideki sorunları ve çözümleri belirleyen davranışlarına göre makro ve mikro ekonomik değişkenler etkilenmektedir. Her dinde toplumsal yaşama ilgili, diğer insanlar ve doğa ile olan ilişkileri düzenleyen hükümler az çok mevcut olup bu ilkelerin yaşam felsefesini etkilediği ve bireysel tercihleri etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda dindar insanların da iktisadi hayattaki tercihleri ve ekonomik davranışları değişebileceğinden dolayı üretim, tüketim ve yatırım ile ilgili seçimleri ve etkinlikleri de dini değer yargıları ve felsefeye göre değişim gösterebilecektir. Yapılan analizler sonucunda araştırma sorularımız şu şekilde cevaplanabilmiştir:

- (i) İslam'a uygun kamu yönetimi tesis edilebilir mi?

İslam, sadece dünya hayatını değil, ahiret hayatı için dünya hayatını araçsallaştıran bir yaklaşımla kısa ve geçici yaşamda kaynak-ihtiyaç dengesini sadece bireysel olarak değil toplumsal ve çevresel etmenlerle birlikte dikkate almakta huzurun da sadece maddi olanaklarla değil, akli, ruhi ve sosyal değerlerle birlikte bir bütünlük içerisinde elde

edilebileceği, bencil ve biriktirici bir yaklaşımı dışlayarak paylaşımcı bir yapı içerisinde değişkenlerin kurgusunu yapmaktadır. Bu nedenle de sürdürülebilirliği ön plana almaktadır. Sürekli biriktiren, başkalarını sömüren ve sadece kendisini düşünen bir varlığa hizmet eden politika ve sistemlerin sürdürülebilir olmadığı tarihsel düzlemde meydana gelen ihtilaller, ayaklanmalar, isyanlar ve savaşlar sonucunda mevcut sistemlerin yıkıntıları ve kalıntıları ortaya koymaktadır.

Mevcut modern kalkınma modeliyle biçimlendirilen yeni kamu yönetimi anlayışının doğurduğu şey, çevrenin tahribiyle azınlığın servet biriktirmesi sonucunda çoğunluğun bir nevi maddi manevi esaret içerisinde meşakkatli bir hayat yaşaması mümkün olabilmıştır. Hâlbuki Kuran modelinde herkese saadet olması gerekir ve en azından çoğunluğun kalkındırılabilmesi durumunda medeniyetin kabul edilebilir olduğunu söylemek mümkündür. Heva ve hevesleriyle zahiri bir hürriyet içerisinde insanların çoğunluğu fakir düşürüldüğünden ahlaki çöküntü meydana gelmiştir. Bu nedenle de tarihte pek çok örnekte görüldüğü üzere helal olan değil de çevreye ve başkasına zarar verecek şekilde hile ve harama meyledildiğinden bazı uluslar veya grupların zenginleşmeleri yolunda vahşet ve zulümler meydana gelmiştir. Bu da Avrupa'da birinci ve ikinci dünya harbini meydana getirmiştir. Her iki harpte de yediği haramları kusmuş ve midesi hala bulanmaktadır. İslami bir kalkınma modelini tesis edecek ve uygulayacak bir kamu yönetimi anlayışıyla medeniyet kurtarılabilir.

Din ve kültürel değerlerin suiistimal edilmesi veya maddi paylaşımın maksimizasyonunda gerekçe olarak kullanılması din ve kültürün salt anlamda araçsallıklarını ortaya koymaz. Bir aletin, değerın veya yöntemin kötü kullanımı kendisinin de kötü olduğunu ortaya koymaz. Salt anlamda dini değerleri, duyguları ve kültürel geleneklere göre davranış ve uygulamaların olduğu ve bunların bazı toplumlar ve insan grupları tarafından yegâne belirleyici olarak kabul edilebildiği ve tarihsel süreçte büyük savaşların bu amaçlarla yapıldığı, devletlerin yıkıldığı ve hükümetlerin değiştirildiği bilinmektedir. Ayrıca ilahi metinlerde geçen; “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin*” (Nisa, 59) gibi ilahi emirlerden dolayı yönetselliği temsil eden ve yönetsel gerçeklikleri kurgulayanlara uymayı emreden din gibi manevi değerlerin her halükarda dikkate alınması gerektiği açıktır. Tamamen dinsiz bir milletin olduğu toplumlarda da yönetsel gerçekliklerin salt anlamda maddi gerçekliklere ve bölüşüm ilişkilerine dayandırılması sürdürülebilir bir şekilde olanaklı değildir. Çünkü ortalama olarak her bir insanın aklı, vicdanı, ruhu, sevgisi, şefkati, korkusu ve merhameti gibi duygu ve düşünceleri olduğundan dolayı her hangi bir dini kabul etmeyenlerin de kendilerine göre bir anlayışları, kabulleri, yargıları ve insani değerleri olabilir. Bu değerler dinsizlik olsa bile aslında bilinen dinleri reddeden başka bir dini anlayışa sahip olduğu dikkate alınmalıdır. Aksi durumda insan salt anlamda konuşan bir hayvan seviyesine indirgenerek değeri düşürülmüş olmaktadır.

(ii) *İslam kamu yönetimi ile İslam ekonomisi çalışmaları arasında bir ilişki var mıdır?*

İslam'da esas olan tahkiki bir imanla Dünya hayatının geçici bir imtihan yeri olduğuna olan inancın mantıksal ve duygusal bir gereği olarak; Allah'ın razı olacağı kendi emeğiyle çalışma, muhtaçlara maddi ve manevi yardımda bulunmak, borç vermek, güvenmek ve güveni tesis etmek, zekât vermek, faizden uzak durmak ve hayırlı işlerde harcama yapma sonucunda meydana gelecek davranış ve etkinlikler ekonomik hayatın da temel dinamiklerini oluşturacaktır. İslam'ın dolaylı olarak getirdiği ekonomi prensipleri, daha çok psikolojik temellere dayandığından dolayı, bireyin vicdanına etki etmeyen hiçbir idari nitelikteki önlemin, hukuk ve kamu gücüne dayanması durumunda bile tam ve kalıcı olarak tesirli olamayacağı ve olumlu sonuçlar doğuramayacağı ana fikrine dayanmaktadır. Bu gerçek, İslam'a has bir hususiyet ve orijinalliği ortaya koymaktadır. Ayrıca, uygulanmakta olan bütün iktisadi düşünce sistemlerinin, doğurduğu olumsuz sonuçlarıyla istenilen neticeyi halen veremeyerek sürekli revizyonlar ve değişimlere mecbur kalmaları, zamanla gerçeklere yaklaşacağı sinyallerini vermekte ve İslam'ın esas kabul ettiği anlayışı benimsemeyi mecburiyet haline getirebileceğini hissettirmektedir.

Ekonomik hayatın sosyolojik ve yönetsel temellerine ait ilkeleri de gene benzer bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Özellikle faizin haram kılınması ile zekâtın emredilmesinin hikmetleri açıklanırken tamamen sosyolojik bir perspektifler konu ele alınmaktadır. Faizin haram kılınmasında ve zekâtın emredilmesinde temel hikmetin toplumsal yarar olduğu ve toplumda sosyolojik çözümlerinin ve ayrılıkların ekonomik nedenlerle meydana gelmemesi için dayanışma ve yardımlaşma bağlarına ve bunları kolaylaştıran araçların önemine dikkat çekilmektedir. Faizin haram kılınmasında aslında emek ile sermaye arasında meydana gelen ve asırlardır insanlığı tehdit eden sosyolojik problemlerin çözümlenmesi ve sorunların meydana gelmesinin önlenmesi gibi bir işlevselliği olduğu söylenebilir. Gene zekâtın emredilmesinde de alt ve üst sınıflar arasındaki mücadelelerin meydana gelmeden aşağıdan hürmet ve yukarıdan merhametin tesis edilerek “*zekât İslam'ın köprüsüdür*” şeklinde nitelendirme yapılmıştır. Yani sınıflar arasında iletişim, etkileşim meydana getirerek toplumsal bağların tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Kısacası insanlığın hayatının korunması için faiz türlerinin ortadan kaldırılması gerekliliği savunulmaktadır.

Zararın bilerek alınmaması ve başkalarına bilerek zarar verilmemesi seddi zarar ilkesi olarak İslam hukukunda temel bir düsturdur. Aynı zamanda başkasının günahından başkasının mesul olmaması da kişi hak ve hürriyetlerin her halükarda korunmasını esas kılmakta “adalet-i izafiye” denilen ehveni şerrin tercih edilmesinin ancak “adalet-i mahza” denilen hukukun eksiksiz ve şamil bir şekilde tesis edilmesinin olanaksız olması durumunda geçerli olabileceği dikkate alınmalıdır. Bu hususlar İslam kamu yönetimi açısından ayırt edici unsurlardır. Devletin bekası için şahısların ve şahsi hakların feda edilmesi ancak şahısların rızasına bağlı kılınmıştır. Hak ve hukukun üstün olacağı³ ayet ve hadislerle teyit edilmiştir.

Dolayısıyla İslam'da sadece dünyevi hayat değil, ahiret hayatı da gözetilmekte ve hatta dünya hayatına ahiretin mezrası olması ve Allah'ın güzel isimlerinin tecelli ettiği yer olması açısından kıymet verilmektedir. Yoksa Hadiste denildiği gibi “*dünya hayatının maddi anlamda sinek kanadı kadar bir değeri olsaydı kâfirler bir damla su bile*

içemezlerdi" (İbni Mace, Zühd 3; Tirmizl Zühd: 13). Bu nedenle de İslam'ın tesis ettiği hükümler sadece ekonomik hükümler veya sadece kamu otoritesine hitap eden idari ve hukuki nizamlar değildirler. Ekonomik hükümlerinde aynı zamanda kamu yönetimini ilgilendiren kısımlar da vardır. Zekât emri ve faiz yasağının birincil sonucu zenginler ile fakirler ve sermayedarlar ile çalışanlar arasında toplumsal barış ve huzuru tesis etmek olarak ortaya çıkmaktadır. İslam ekonomisi ve onu uygulayacak olan İslami kamu yönetimi, gerçek anlamda tahkiki imana sahip, dünyayı geçici bir misafirhane görek insanlığa yararlı işler peşinde koşmayı, paylaşmayı ve halka hizmet etmeyi Allah rızası yolunda bir erdem olarak gören esnaf, tüccar, işçi, işveren, politikacı, memur ve çiftçi gibi toplumun tüm kesimlerinde varlığını hissettirecek ölçüde mevcudiyetini gösteren insan sermayesiyle var olabilir. Sonuç olarak İslam ekonomisinin tüm yönleriyle aynı zamanda kamu yönetimini ilgilendirdiği ve kamu yönetiminin de İslami ekonomik düsturların ve sistemlerin kurulmasında aracılık ettiği söylenebilir. Her iki disiplinin bir birisiyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

İslam kamu yönetimi modelinin güncel sorunları çözmeye kapasitesi üzerinde araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır. Örneğin Mennan'ın önerisi gibi somut öneriler üzerinden gidilerek bunların uygulanabilirliği ve etkileri inceleme konusu edilebilir. Müslüman çiftçi ve tarımcıların mevcut durumu ve bu duruma "cami topluluğu ve çiftçi rehberleri merkezi" gibi somut, uygulanabilir olan öneriler üzerinde durmak gerekmektedir. Ya da örneğin İslam israfı yasaklamasına rağmen Müslüman ülkelerde israfın diz boyu olması nasıl açıklanabileceği de irdelenebilir. Bizim ülkemizde de sadece ekmek israfının günlük 5 milyon civarında olduğu ifade edilmektedir. Sadece ekmek değil fizibilitesi olmayan yatırımlar, zenginlerin servetine servet katan politika ve vergi affı benzeri uygulamalar gibi pek çok sorun mevcuttur. Endüstriyel Simbiyoz gibi uygulamalarla batılı ülkelere çöpünü bile israf etmeden üretim girdisi yapmaya çalışan bir anlayış ve uygulama mevcuttur. Mesela bir ülke kendi çöpünden enerji üretmekte ve bu çöp yutmeyince komşusundan çöp ithal edebilmektedir. Bu hususlar kuşkusuz Allah'ın esma-i hüsnasından olan "el-Kuddus" isminin tecellisi olarak kâinata her an görülmektedir. Ölen mahlukatın cenazeleri çok kısa sürede temizlenmekte ve her türlü çıktı başka bir mahlukatın girdisi olarak değerlendirilmektedir. Allah'ın marifetine sahip olan müminler kâinata israfsızlık ve düzenliliği örnek alarak bu noktada yöntem ve uygulamalar geliştirebilirler. Bu da kuşkusuz gerçek imana sahip olabilmeyi, dünya perestlikten ve heva-i nefsine uymaktan vazgeçerek insanlık için fedakârlık göstermeyi ve Allah rızasını esas alan karşılıksız yardımda bulunmayı fazilet bilerek bu konularda gayret gösteren müminlerin toplumda çoğunluk olmalarıyla mümkün olabilir. Bu gibi somut çözüm önerileri açısından tartışma yapılabilmesi durumunda İslami kamu yönetimi alanına çok önemli katkılar sunulabilecektir.

Konuyla ilgili açısından ayrıca İran, Suudi Arabistan, Sudan ve Pakistan gibi İslam hukuku ile yönetilen ülkelerde pek çok hukuk ihlali ve toplumsal gerilimin bulunması İslam'a uygun bir kamu yönetimi sergilenemediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Gene "*nasıl iseniz o şekilde yönetilirsiniz*"⁴ mealindeki hadis de göstermektedir ki sadece yönetimlerin değişmesiyle değil toplumun ekseriyetinin değişmesiyle iyi ve adil idare ile asayiş sağlanabilir.

Ayrıca teorik olarak çok iyi kurgulanmış bir model pratikte uygulanma imkânı bulamazsa bir anlamı olmamaktadır. Çok iyi bir İslami kamu yönetimi modeli geliştirilse bile bunu uygulanacak insanların enaniyet, menfaatçilik ve kayırmacılığı esas almaları durumunda riyakârlık, gösteriş ve adaletsizlikler toplumda hâkim olacağından onların layık olduğu bir yönetim biçimi ile toplum hak ettiğini bulacaktır. Hangi makamda olursa olsun hükümdar, padişah, hâkim veya amir de kendisi gibi bir kul olarak görülmeli ve kamu yöneticilerine sadece görev gereği amme idaresini temsil etmeleri noktasında geçici ve göreceli bir üstünlük verildiği dikkate alınmalıdır. İdarecilerin kendilerini böyle görmediklerinde yani ideal anlamda İslam'ın gerektirdiği vasıflara sahip olmaması ve tavırları takınmaması veya niyetini bozması durumunda onları hizaya getirecek tedbirler olarak müminlerin bedduası ve toplum nezdinde kınanmak gibi mekanizmalar elbette bir ölçüde etkili olabilirler. Ancak toplumun çoğunluğunun bozulmuş olması durumunda insanların ekseri birbirine haksızlık edeceğinden dolayı zalim idarecilerle Allah'ın onları cezalandırması mümkündür. "*Zalim Allah'ın kâlnıdır*"⁵ şeklindeki hadisler bu noktada açıklayıcı olabilmektedir.

Notlar

¹ Bu konuda "ümmetim orta yolu takip edendir "ümmeti vusta" hadisi delil olarak gösterilebilir.

² Bu konuda "aşırıya kaçarak saçıp savuranlar şeytanların arkadaşlarıdır" ayeti örnek olarak gösterilebilir. Orijinal ifadesi "innel mübezzirine kanu ihvaneşşeyatin"dir.

³ "El hakku ya'lu velâ ya'la aleyh / Hak yücedir, ondan üstün ve yüce hiçbir şey yoktur" hadis-i şerifi bu hususu teyit etmektedir.

⁴ Orijinal ifadesi: "Kema tekunu yuvella aleykum" şeklindedir.

⁵ Orijinal ifadesi: "Ez-zalimu Seyfullah" şeklindedir.

Kaynakça

- Abuznaid, S. (2006). Islam and management: what can be learned?. *Thunderbird International Business Review*, 48(1), 125-139.
- Ahmad, I. (2011). Religion and Labor: Perspective in Islam. *The Journal of Labor and Society*, 14(4), 589-620.
- Ansari, M. (1994). Islamic Perspectives on Sustainable Development. *The American Journal of Islamic Studies*, 11(3), 394-402.
- Aström, Z. H. (2011). Paradigm Shift for Sustainable Development: The Contribution of Islamic Economics. *Journal of Economic and Social Studies*, 1(1), 73-84.
- Çayıroğlu, Y. (2014). İslâm İktisadının karakteristik özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24, 149-183.
- Dinimiz İslam (2017). *Amirlere İtaat*. (Erişim: 15.11.2016), <http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=2389>
- Dumlu, E. (2011). Zekât, Kamu Harcamaları Açısından. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 218-252.
- Ecology (2016). *Birth Death Rates*. (Erişim: 15.11.2016), <http://www.ecology.com/birth-death-rates/>

- Gundolf, K., & Filser, M. (2013). Management Research and Religion: A Citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, 112(1), 177-185.
- Haneef, M. A., & Furqani, H. (2009). Developing the Ethical Foundations of Islamic Economics: Benefitting from Toshihiko Izutsu. *Intellectual Discourse*, 17(2), 173-199.
- Hasan, Z. (2006). Sustainable Development from an Islamic Perspective: Meaning, Implications, and Policy Concerns. *Islamic Economics Journal*, 19(1), 3-18.
- Hill, L. E. (1989). Cultural Determinism or Emergent Evolution: An Analysis of the Controversy Between Clarence Ayres and David Miller. *Journal of Economic Issues*, 23(2), 465-471.
- Jha, Y. (2013). Examining the Meta-Principles of Modern Economics and their Implications for Islamic Banking and Finance. *Islamic Sciences*, 11, 169-181.
- Khan, M. F. (2013). Theorizing Islamic Economics: Search for a Framework for Islamic Economic Analysis. *Islamic Econ.*, 26(1), 203-236.
- Koehler, B. (2011). The Economist Mohammed Ibn Abdullah (570 – 632). *Economic Affairs*, 31(1), 109-114.
- Marsuki, M. Z. (2009). Religious Agendas Towards Sustainable Development: An Islamic Perspective. *Malaysian Journal of Science and Technology Studies*, 7, 22-39.
- Mennan, M. (1984). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular*. (çev. Ali Zengin). İstanbul: Fikir Yayınları.
- Minkenbergh, M. (2007). Democracy and Religion: Theoretical and Empirical Observations on the Relationship between Christianity, Islam and Liberal Democracy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(6), 887-909.
- Nakvi, N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nienhaus, V. (2013). Method and Substance of Islamic Economics: Moving Where?. *Islamic Economics*, 26(1), 169-202.
- Nursi, B. S. (1655). *Lemalar*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1956). *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Riis, O. (1989). The Role of Religion in Legitimizing the Modern Structuration of Society. *Acta Sociologica*, 31(2), 137-153.
- Shittu, A. B. (2014). The Qur'anic worldview: A springboard for Cultural Reform. *Intellectual Discourse*, 22(2), 239-242.
- Steigerwald, D. (2005). Our New Cultural Determinism. *Society*, 1, 71-75.
- Tabakoğlu, A. (1988). *İslam ve Ekonomik Hayat*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Wilber, C. K. (1974). The 'New' Economic History Re-examined: R. H. Tawney on the Origins of Capitalism. *American Journal of Economics & Sociology*, 1, 249-258.
- Zaman, A. (2012). Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions. *Islamic Economics*, 25(1), 143-166.